

פלישת שישק במקרא היסטוריוגרפיה נבואית מול מציאות

פשיטת שישק על ארץ-ישראל (926 בערך לפנה"ס) נידונה בשני מקומות במקרא: במל"א יד, כה-כו וכדה"ב יב, ב-יב. יש צד שווה חשוב מבחינתנו¹ בין התיאור התמציתי הקצר במלכים לבין התיאור הארוך בדברי הימים והוא, כי גרעין ההודעה ועיקרה בשני המקומות הוא: "עלה שישק מלך מצרים על ירושלים". המאורע נתון כולו במסגרת תולדות יהודה, ואין כל רמז במקרא כי הפשיטה נגעה במשהו גם במלכות אפרים.

לעומת זאת, התעודה המצרית המקבילה להודעה המקראית, היא כתובת שישק² החרתה בקיר הדרומי של מקדש אמון בכרנך, מונה (בחמש שורותיה העליונות) למעלה מ-50 מקומות בארץ-ישראל ששישק פגע בהם, ורובם המכריע של המקומות ששמותיהם ניתנו לקריאה ולזיהוי הם במלכות אפרים. ירושלים אינה נזכרת בכתובת כלל.

מפנה חשוב ומעניין חל בהבנת פרשה זו עם גילוי של מזר,³ שיש לקרוא את הכתובת המצרית boustrophedon, היינו חליפות, שורה ראשונה משמאל לימין, שורה שנייה מימין לשמאל וכך הלאה. כשיטת קריאה זו הפך מזר אותה רשימת מקומות סתומה ותמהונית לקרצוף והגיוני. מסע שישק התנהל, לפי שחזורו, מעזה לגזר ומשם דרך אילון, בית-חורון וגבעון לירדן. אחר שטף-עבר בעבר הירדן המרכזי, בעמק בית-שאן, בעמק יזרעאל, במגידו, בנחל עירון, לאורך השרון וכו'. קו מסעו של שישק עבר אפוא בעיקר בתחומי

1 מבחינות אחדות רב ההבדל בין תיאור המאורע במלכים לבין תיאורו בדברי הימים, והרי זה נושא בפני עצמו החרג ממסגרת דיוננו כאן.

2 J. H. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, IV, Chicago 1905, pp. 709-722; J. B. Pritchard (ed.), *ANET*, Princeton 1950, pp. 242-243, 263; idem, *ANEP*, p. 118; G. Hughes et al. (eds.), *Reliefs and Inscriptions at Karnak*, Chicago 1954; J. Simons, *Handbook for the Study of Egyptian Topographical Lists Related to Western Asia*, Leiden 1937, pp. 90-101; M. Noth, "Der Weg der Pharaonenheere in Palästina, IV, die Schoschenklisse", *ZDPV*, 61 (1938), p. 227.

3 ; B. Meisler (Mazar), "The Campaign of Pharo Shishak to Palastine", *VTS*, (1957), p. 57 ff. ב' מזר, "מסע שישק לארץ ישראל", בתוך 'ליזור (עורך), היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, ת"א תשכ"ד, עמ' 182-189. [= הנ"ל, כנען וישראל, מחקרים היסטוריים, ירושלים תש"ס, עמ' 234-244; וגירסה מעורבנת בתוך: B. Mazar, *The Early Biblical Period, Historical*: [Studies, Jerusalem 1986, pp. 139-150.

מלכות ירבעם ואינו נוגע כמעט במלכות יהודה גופה (פרט לנגב, שהוא עניין בפני עצמו והוא מתואר בתחתית הכתובת).⁴

סיוע חשוב לנכונות הקו הנ"ל משמש הממצא הארכיאולוגי. במגידו נמצא שבר של אסטילת ניצחון לשישק,⁵ ובכמה מקומות לאורך הקו הנ"ל (כגון בגזר ובערי חבל הירדן ועוד) נמצאו סימני תורבן בסוף תקופת הברזל הקדומה.⁶

למראית עין, סותר אפוא התיאור המקראי את המציאות ההיסטורית, כפי שהיא עולה מכתובת שישק ומן הממצא הארכיאולוגי. סתירה מתמיהה זו לא זכתה עד כה לתשומת הלב הראויה. מרבית ההיסטוריונים והפרשנים אמנם עמדו עליה,⁷ ומקצתם אף ניסו להסבירה כלאחר יד. ברם, ניכרים הדברים שבעיני רוב המסבירים אין זו בעיה של ממש.

ההסבר הרווח הוא, כי הפסוקים הנידונים במלכים הועתקו מכווניקה של המקדש. אותה כרוניקה כללה תיאור של אוצרות המקדש ואוצרות המלך וקורותיהם.⁸ לפיכך אין הכתוב מתכוון לתאר מה פעל שישק בארץ ולמה, כי אם מה קרה לאוצרות המלך ולאוצרות המקדש בימי שישק.

אולם דעה זו אינה עומדת בפני הביקורת. הרי פרשת שישק בדברי הימים שונה באופיה מן התיאור בספר מלכים, ולכל הדעות אינה ממקור 'הכרוניקה של המקדש' (לדעת מזר, למשל,⁹ שאולה היא מ'דברי שמעיה הנביא'), ואף-על-פי-כן פותח שם הכתוב: "עלה שישק מלך מצרים על ירושלים" (דהי"ב יב, ב) והבשורה הנבואית המרכזית של הפרשה: "ולא תתך חמתי בירושלם ביד שישק" (שם, פס' ז). גם כאן אין זכר להיקף המסע ולטיב המאורע.¹⁰ נמצאנו למדים, כי ההיסטוריוגרפיה המקראית לסוגיה נוקטת עמדה מוגדרת

4 אמנם אפשר לחלוק על כמה מן הוהויים של מזר, ולפי פשוטו של עניין מזכיר שישק גם שניים-שלושה מקומות ביהודה, אך אין בכך משום שינוי התמונה הכללית.

5 ראה: C. S. Fischer, *The Excavations of Armagedon*, Chicago 1929, figs. 7a, 7b. השבר נתפרסם גם במאמרו של מזר "מסע שישק" (לעיל הערה 3), עמ' 192 (לוח י'). [וכן בספריו: כנען וישראל, עמ' 236; 192].

6 עיין במאמרי מזר (לעיל הערה 3); וכן: G. A. Wright, "Israelite Samaria and Iron Age", *BASOR*, 155 (1959), p. 28; B. Mazar, *Archeology of the Land of the Bible*, New York 1990, p. 398.

7 עיין למשל: J. A. Montgomery, "Archival Data in the Book of Kings", *JBL*, 53 (1934), p. 48; W. O. E. Oesterley, "Israel and Egypt", in: *The Legacy of Egypt*, Oxford 1953, p. 226.

8 ב' מייזלר (מזר), "היסטוריוגרפיה ישראלית קדומה", הכינוס העולמי למדעי היהדות, א (תשי"ב), עמ' 357-361 ובמאמרו "מסע שישק" (לעיל הערה 3), עמ' 182; י' ליוור, "מלכים", א"מ, ד, ירושלים תשכ"ג, טור 1147. סברה אחרת הביע: J. Fichtner, *Das Erste Buch von der Königen (BAT)*, Stuttgart 1964, p. 221. לדעתו, ביקש הדיטרונמיסט אך להדגיש כי גלה כבודה של ירושלים וירדה קרנה.

9 ראה במאמרו "מסע שישק לארץ ישראל" (לעיל הערה 3) [= כנען וישראל, עמ' 235].

10 כפי שהעיר אל-נכון מזר במאמרו ב-VTS, עמ' 59 (לעיל הערה 3) [= כנען וישראל, עמ' 235]. ברם, נראה כי אין הוא מייחד את הדיבור על בעיה זו, כיוון שנרשא מחקרו הוא שחזור המסע ולא המגמות ההיסטוריוסופיות של סופרי המקרא.

ומכוונת לגבי מאורע זה. לא במקרה מתעלם ההיסטוריוגראף המקראי מן המציאות ההיסטורית כפי שהיא משתקפת לאור הדוקומנט המצרי, כי אם, כרגיל, בכוונת מכון הוא משווה לה מסגרת פראגמטית (הפעם אמנם צרה מן הרגיל) — משלו.

בכלל, אין לחשוב בשום פנים, כי דבר כגון זה תלוי במקרה, שהכתוב פסח על פלישת שישק ולא תיארה כהווייתה, אך ורק משום שבאקראי נזדמנה לידי הסופר המקראי כרוניקה של בית המקדש. דווקא מאורע כגון זה במוצאי תקופת שלמה היה ודאי ידוע וזכור בישראל. ואם היה נחוץ דווקא 'מקור', ודאי לא חסר כשם שלא חסרו מקורות לידיעת מאורעות אחרים. יתר על כן, מצרים לא היתה נעולה בפני ישראל והנעשה בתוכה לא נעלם מעיני סופרים, נביאים וחכמים בישראל. אם היו משלי אמנופה¹¹ שגורים בפי מצרים וישראלים כאחד, הרי לא ייתכן שכתובת מפוארת עצומה, הנוגעת לישראל, לא היתה ידועה לסופרי המקרא. וכבר הוכחתי¹² כי תוכנה של כתובת מישע במואב שגור היה בפי נביאים וסופרי המקרא.

כללו של דבר, אין ספק כי מסע שישק כהווייתו וכהיקפו היה ידוע היטב לכל יודעי התולדה בישראל, ובתוכם לנביאים ולסופרי המקרא. לא באקראי ולא מתוך חוסר מידע העמידו גם במלכים וגם בדברי הימים את ירושלים במרכז העלילה, כי אם מתוך שיקולים פראגמטיים מכוונים. מתפקידנו לגלות מה היו שיקולים אלה. לשון אחר: מה רצו סופרי המקרא להוסיף על המציאות הידועה לכל.

מן הראוי לציין בפתח ברור זה שני קווים מנחים חשובים:

- א. הכתובת המצרית מגמתה לתאר מה התרחש, מה פעל שישק, ואילו המקרא מגמתו להדגיש מה לא התרחש, מה כוונות היו לו לשישק שלא יצאו לפועל ("ולא תתן חמתו בירושלם", "ובהכנעו שב ממנו אף ה' ולא להשחית לכלה", דהיי"ב יב, ז, יב).
- ב. ההיסטוריון הנבואי המקראי רואה את קורות עם ועולם בשני ממדים, בממד אנושי של סיבה ומסוכב ובממד טראנסצנדנטי של השגחת ה'. פעמים הכתוב מתאר את שני צדי המטבע, ופעמים הוא עומד — כמו במקרה דנן — על הצד הפראגמטי-ההשגחתי בלבד.¹³

חשיבות יתרה נודעת דווקא לתיאור 'החד-צדדי' של פרשת שישק במקרא, שכן השוואתו לכתובת המצרית עשויה לגלות כמה פרטים סמויים, ולשחזר את השתלשלות המאורעות על נפתוליה ומגמותיה, ועל התמורות המפליאות שחלו בהם תוך התרחשותם.

נתבונן בדברים שלב אחרי שלב:

1. מה הביא את שישק לארץ-ישראל? מה היה הגורם, מה היתה התכלית? הדעה הרווחת¹⁴

11 H. Gressmann, *Altorientalische Texte und Bilder zum A. T.*, Berlin 1926, pp. 38-46 ועיין בקובץ: M. Noth and D. W. Thomas, *Wisdom in Israel and in the Ancient Near East*, Leiden, 1955, p. 21; וכן בערך "משלי", לכסיקון מקראי, ת"א תשכ"ה. [נראה גם: י"מ גרינץ, מבוא לאמנופה ומשלי אמנופה, בתוך: הג'ל, סיפורים, מזמורים ומשלים מספרות מצרים העתיקה, ירושלים תשל"ה, עמ' 157-200].

12 עיין במאמרי "משא מואב וכתובת מישע", לקמן, עמ' 175-181.

13 עיין במאמרי "תפיסת ההיסטוריה במקרא", לקמן, עמ' 253-260.

14 ראה: נות (לעיל הערה 11), עמ' 280. זו דעת ג"ה ברסטד, דברי ימי מצרים (תרגום ש' אטינגר), ב,

והסבירה ביותר היא, כי שישק ביקש ללכת בעקבות קודמיו הגדולים פרעוני השושלת הי"ח והי"ט. הוא אמר לחדש תפארתה האימפריאלית של מצרים. במחשבה המדינית ההיסטורית של המצרים, שהצטיינה בשמרנותה, לא חדלה ארץ ישראל להיות פרוכניציה מצרית. שישק ניסה לעשות כמעשה תחותמס, אמנחתפ, סחי ורעמסס בשעתם ולחדש בארץ-ישראל את שלטון מצרים בפועל. זהו הסבר היסטורי פשוט ונהיר.

ברם, האסכולה הנבואית הפראגמטית מקדימה לפלישת שישק: "ויעש יהודה הרע בעיני ה'... עשו ככל התועבת הגוים" וגו' (מל"א יד, כב-כד), וביתר בהירות בדהי"ב: "כה אמר ה' אתם עזבתם אתי ואף אני עזבתי אתכם ביד שישק" (יב, ה). גם בעניין זה מדברים אפוא ספר מלכים ושמעיה הנביא בדברי הימים בלשון אחת. שישק הוא, כפי הנוסח הרווח בהיסטוריוסופיה המקראית, מטה זעמו של ה'; כוונותיו ותכניותיו ועצם כוחו ותוקפו אינם אלא ביטוי ארצי-אנושי לגזירת עליון.

2. כאיזו דרך סבר שישק לבצע את תכניתו? כאן מתחילה ההתקרבות של השיקול ההיסטורי לתיאור הפראגמטי הנבואי. מסתבר, ותמיכתו של שישק בירבעם מוכיחה זאת, כי האויב המשותף של שישק ושל ירבעם הוא בית דוד בירושלים. קיומה של ממלכת דוד ושלמה האדירה היה הסתירה המשוועת ביותר למסורת המדינית-המצרית, שלפיה ארץ ישראל היא פרוכניציה מצרית מקדמת דנא. אם חפץ שישק לחדש בארץ את השלטון המצרי, עליו למגר את בית דוד. מעתה ברור למה ציפה המלך המצרי התקיף מבין חסותו הישראלית. הסתערות ישראלית מצפון והתקפה מצרית מדרום נועדו לשים קץ מהיר לבית דוד בירושלים, כדי לחדש את השליטה המצרית בארץ.

לירבעם נועד עם ביצוע תכנית זו, אל-נכון, מעמד של מלך-ואסאל המושל בבית יוסף ובסביבותיו בחסדי מצרים. חרבו של שישק היתה אפוא שלופה בפועל כנגד ירושלים, ולא לחינם מדגיש הכתוב: "עלה שישק על ירושלים". טבעי אפוא, כי עם עליית שישק ממצרים אחזה חרדה את יהודה וירושלים.¹⁵

ת"א, תשט"ז, עמ' 380-381, וכן דעת אוסטרלי (לעיל הערה 7). ברם, שני האחרונים טעו בהכנת מסע שישק גופו. ברסטד העיר, כי לא הבחין שישק במלחמתו בין יהודה לבין ישראל. ברוח זו ציין גם אוסטרלי, כי "המקרא דן רק בתולדות המלוכה הדרומית אעפ"י שנכבשו גם ערים צפוניות". האמת היא, כי שישק הבחין והבחין. הוא לא "כבש גם ערים צפוניות", כי אם, כפי שהוכיח מזר, כמעט רק ערים צפוניות. דווקא יחסו הערין במיוחד לירבעם מבליט את השינוי שחל בגישת שישק לישראל (שהיה לכתחילה פטרונו של ירבעם דווקא). שינוי זה הוא המפתח להבנת התפיסה ההיסטוריוסופית של המקרא.

15 [בהקשר זה כדאי להזכיר את מצבת שישק המשולבת בכתובת אבבעל המלך המקומי, אשר נתגלתה בגבל. ראה: H. Donner — W. Röllig, *Kanaanäische und Aramäische Inschriften*, Wiesbaden 1966, Nr. 5; א"פ רייני, "שישק", א"מ, ז, ירושלים תשל"ו, טור 656. כתובת זו היא, ככל הנראה, שבר של פסל מצרי טיפוסי של פרעה יושב על כסאו, אשר הרוטים עליו שמו ותארו. כאן מופיעים בתוך שני קרטושים השמות ח'פר רע ואמון ששנק, ובצדם במאונך, כעין טקסט מלווה בכתב עברי-פיניקי: "אבבעל מלך גבל במצרים לבעל"... פענוח זה מקובל בדרך-כלל, ויש ללמוד ממנו, שבגבל הרחוקה מא"י אכן הגשים שישק את תכניתו. אבבעל נתמנה שם למלך ואסאל מטעמו, המכיר יפה את מקומו לצד אדוניו. "במצרים" מלמד על התפיסה המדינית הרואה בגבל חלק אינטגרלי מהאימפריה המצרית (אמנם ב' מזר בספרו חפירות ותגליות, ירושלים תשמ"ז, עמ' 195-196, חולק על הפענוח 'במצרים').]

3. נראים הדברים, שירבעם לא היה מוכן מלכתחילה להרחיק לכת כשישק. אמנם היה עדיין את בית דוד וביקש לפרוק את עולו, אך לא על מנת לשעבד את הארץ למצרים. עם שובו של ירבעם לארץ אחר מות שלמה גברה, לפי כל הסימנים, הסתייגותו מתכנית ההשמד המצרית. הסכנה של מלחמת אחים נמנעה,¹⁶ הנביאים כוננו שביתת נשק בין בית דוד לבין מלכות השבטים. שוב לא היתה יהודה בעיני ירבעם אויב ורודף, ומצרים לא היתה עוד מצילה ומושיעה, כי אם להיפך.

ירבעם בן נבט סירב לשתף פעולה עם שישק. ירושלים ניצלה, בלשון ההיסטוריון, בזכות ירבעם.¹⁷ ברם, גם לרחבעם יש חלק חשוב ביצירת האקלים החיובי בין יהודה לישראל. נסיגתו מתכניות המלחמה שלו עם מרידת שבטי ישראל (מל"א יב, כב-כד; דה"ב יא, ב-ד) כאשר הורה שמעיה הנביא, היא שפתחה את הדלת להתקרבותו של ירבעם לאחר זמן. צעד נבון זה היה גורלי, וקל להבין שהוא גרם במידה רבה להצלחת ירושלים. אילו יצא רחבעם כפי שתכנן למלחמה על ירבעם, קרוב לוודאי שתכניתו הראשונה של שישק היתה יוצאת לפועל והחמה היתה ניתכת על ירושלים. ושוב, האסכולה הנבואית הפראגמטית מוסיפה את גירסתה שלה: "ויכנעו שרי ישראל והמלך ויאמרו צדיק ה', ובראות ה' כי נכנעו היה דבר ה' אל שמעיה לאמר: נכנעו לא אשחיתם... ולא תתך חמתי בירושלים ביד שישק" (דה"ב יב, ו-ז). סירובו של ירבעם אינו אלא תוצאה של תשובת רחבעם וכניעתו בפני ה'. כשלון התכנית המצרית הוא הד עלי אדמות לביטול הגזירה ממעל.

4. משראה שישק הפולש שלא נעשתה עצתו וכי בן חסותו ירבעם 'כגד בו', חרה אפו והמבצע שנועד להשמיד את בית דוד ולהחריב את ירושלים הפך מסע עונשין נזעם נגד ירבעם וממלכתו.

הכתובת המצרית מתארת את המאורע כמות שהיה ואת אשר השיגה ידו של שישק. ואילו המקרא מתאר לצורך עניינו, תורת ההשגחה, את אשר היה צפוי ונמנע בחסדי ה'. את ההבדל בין הגישה הפראגמטית-הנבואית לבין הגישה ההיסטורית-הריאלית ואת הצד השווה ביניהן, אפשר להדגים על-ידי טבלה המעמידה את ההתרחשות ההיסטורית באורן של שתי התפיסות:

תפיסה עובדתית היסטורית	תפיסה נבואית
גורם ראשון שלב שני	רעת רחבעם וחטאות יהודה
(תכנית פעולה): חורבן ירושלים ובית דוד וכינון ממלכה ואסאלית באפרים	ה' גזר חורבן על ירושלים ובית דוד
ירבעם ממאן	רחבעם ושריו נכנעים בפני ה'
שלב שלישי	שישק הופך את הפשיטה למסע עונשין
שלב רביעי	על ירבעם ומלכותו. ירושלים ניצלת.

16 מל"א יב, כב-כד; דה"ב יא, ב-ד.

17 ונראה כי זכותו של ירבעם, שהיה שליט אמין, עקבי ונאמן למגמותיו, לא נשכחה כלל. האגדה המשווה אותו לבן ישי (סנהדרין קב ע"א), והאגדה השמה בפיו תוכחות צודקות כלפי שלמה (שם קא ע"ב), הינן הד למסורת היסטורית שידעה להעריך את סגולותיו החיוביות של ירבעם בן נבט.